

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Boekbespreking van: Het stervensuur van Leviathan?

Kapteyn, P.J.G.

Citation

Kapteyn, P. J. G. (1976). Boekbespreking van: Het stervensuur van Leviathan? *Acta Politica*, 11: 1976(4), 560-564. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3451709>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3451709>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

arbeidersbeweging als geheel toch uiteindelijk veel meer betekend heeft dan het tot België beperkte optreden nadien. Niet dat de auteur probeert, ook alles wat De Man vóór '33 deed in hetzelfde theoretische kader te wringen; hier ziet ze echter af van *elke* theoretische fundering, en beperkt ze zich tot het schetsen van de algemene achtergronden waartegen De Man's activiteiten zich afspeelden. Opnieuw valt hier het basis-idee te waarderen, dat een biografie waarin de held als solist zonder meer wordt beschouwd, onbevredigend zou zijn; en opnieuw is de uitwerking niet altijd even geslaagd. De auteur geeft steeds een schets van De Man's fysieke en geestelijke verblijfplaats in een bepaalde fase van zijn leven, bijv. de SPD vóór de Eerste Wereldoorlog, of de Frankfurter Schule in de jaren '20. Wanneer daarmee inderdaad *de* achtergrond is aangegeven, werkt het procédé goed, maar met name bij De Man's theoretische werk is dat nu eenmaal niet het geval. De visie op het socialisme die De Man, als alternatief voor de Marxistische, neergelegde in 'De psychologie van het socialisme' en 'De socialistische idee', heeft de gehele geschiedenis van het socialisme en de arbeidersbeweging tot achtergrond, en vereist, om begrepen en naar waarde geschat te kunnen worden, een grondige kennis van de situatie van het Marxistisch georiënteerde socialisme in Europa in de jaren '20. Dat de auteur die kennis wel degelijk bezit, heeft zij in haar proefschrift ('25 Jaar Belgisch socialisme') duidelijk gemaakt; dat zij hier volstaat met een schets van het intellectuele klimaat in de Weimarrepubliek is derhalve des te vreemder en teleurstellender.

Gevolg van dit alles is dat in dit boek juist dat wat in De Man's leven het vruchtbaarst is geweest: zijn theoretisch vernieuwingswerk, het minst bevredigend is behandeld. Des te meer is dit te betreuren, omdat op precies hetzelfde punt, zij het in nog veel sterker mate, de hoofdekortkoming van het boek van Dodge lag. Geslaagd is deze biografie door mevr. Claeys dus niet, zeker niet in het licht van haar eigen pretenties; maar dat neemt niet weg dat veel in haar boek goed is, helder, overzichtelijk, nieuw en hoogst interessant voor wie na de lektuur van 'De psychologie van het socialisme' (onlangs herdrukt) meer over het leven van de auteur daarvan zou willen weten. De afstand in de tijd, nodig voor een compleet bevredigende biografie van Hendrik de Man, is wellicht nog niet bereikt.

H. F. Cohen

1 Peter Dodge, *Beymond Marxism* (Den Haag 1966).

J. K. De Vree, **Het stervensuur van Leviathan?** Beschouwingen over de ontwikkeling van staat en internationale samenleving. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van buitengewoon hoogleraar in de leer der internationale betrekkingen aan de R.U. te Utrecht, Alphen a/d Rijn (Samsom), 1974, -35 p. f 4,50.

In zijn inaugurele rede heeft De Vree de door velen gesignaleerde tegenstrijdigheid tussen de inwendige en uitwendige ontwikkeling van de staat aan een nader onderzoek onderworpen. Op het internationale vlak lijkt de staat aan een snel erosieproces onderhevig te zijn. In de nationale sfeer ziet men een aanzienlijke versterking van de instellingen van de staat. Hoe vallen deze constatering met elkaar te rijmen?

Het aldus in deel I van zijn rede geschetste probleem analyseert De Vree met be-

hulp van een door hem ontwikkelde conceptie inzake politieke processen. Aan deze conceptie is deel II gewijd. Politieke processen doen zich voor wanneer actoren elkaars gedrag proberen te beïnvloeden of te beheersen, *vraaggedrag* op elkaar uitoefenen. Deze actoren worden daarbij bewogen door de grotere baten, dan wel de geringere offers die zij van dit gedrag verwachten. Hun *vraaggewicht*, d.w.z. de mate waarin zij in staat zijn een verschuiving van gedragswaarschijnlijkheden te bewerkstelligen, wordt bepaald door de verwachtingen omtrent de hoogte van de baten en offers die zij daaromtrent bij de ander weten te induceren. Het succes van het vraaggedrag wordt dan ook mede bepaald door wat er in wordt geïnvesteerd. De investeringspotentie hangt af van de krachts- en afhankelijkheidsverhoudingen tussen de actoren. De *uitkomst* van het vraaggedrag jegens elkander zal de op een bepaald moment bestaande krachts- en afhankelijkheidsverhoudingen weerspiegelen. Het totstandbrengen van een min of meer stabiele uitkomst vereist het mobiliseren van een *óverwichtig vraaggedrag*, in het algemeen het bijeenbrengen van een relatief krachtige coalitie ten gunste van de uitkomst.

Deel III van de rede verschaft inzicht in de mechaniek en dynamiek van processen van politieke integratie. Zowel staten als internationale organisaties vormen 'stelsels van voorzieningen, van procedures en organen, regels en instellingen, via welke de zich tussen leden ervan afspelende politieke processen worden gekanaliseerd en ontwikkeld'. Deze stelsels strekken tot verhoging van de *capaciteit* van het desbetreffende politieke systeem, d.w.z. vormen de uitdrukking van het streven om met zo min mogelijk kosten en risico's tot zo stabiel mogelijke uitkomsten te geraken ter oplossing van zoveel en gevarieerd mogelijke politieke problemen. *Politieke integratie* is de ontwikkeling van een dergelijke capaciteit. De steeds sterker toenemende afhankelijkheden tussen leden van de nationale en de internationale samenleving vormen een sterke stimulans tot het veranderen van de structuur van het systeem ten einde de capaciteit daarvan te verhogen.

Waarop berust zo'n capaciteit? Op de snelheid en het gemak waarmee een politiek systeem in staat is om in de politieke processen die er zich in voordoen, een óverwichtig vraaggedrag te mobiliseren en betrokkenen het punt te doen bereiken waarop zij van verdere intensivering van hun vraaggedrag afzien. Dit zal zich des te eerder voordoen 'naarmate de doeleinden en belangen een grotere mate van congruentie vertonen en naarmate de krachts- en afhankelijkheidsverhoudingen binnen het systeem ondubbelzinniger bepaald zijn en er zich daarbinnen een op een min of meer stabiele coalitie berustend mobilisabel overwicht aan beïnvloedingsmiddelen heeft gevormd'. In een dergelijke situatie, zo constateerde De Vree eerder, zal de omvang van de politieke strijd en de hulpbronnen die erin worden geïntensiveerd, verminderen.

Deel IV is gewijd aan de vraag of het integratieproces een eigen dynamiek vertoont. Die vraag wordt bevestigend beantwoord. Naarmate de centrale politieke instellingen (de 'regering') sterker zijn (d.w.z. hun vraaggedrag jegens de andere leden van het systeem meer kans op succes krijgt), naarmate hun taken reeds omvangrijker zijn (d.w.z. het overloop- of 'spill-over'-effect door de samenhang in het maatschappelijk gebeuren meer kans krijgt) en naarmate ook de actoren politiek gemobiliseerd raken (door de verlokkenende uitkomsten-pakketten -package-deals - die de centrale instellingen in het vooruitzicht kunnen stellen), wordt verdere versterking van de positie van die instellingen en uitbreiding van hun taak gemakkelijker, verleidelijker en noodzakelijker. Bovendien werkt de door inte-

gratie te weeg gebrachte voorspelbaarheid van menselijke interactie en daling van de daaraan verbonden offers en risico's een voorkeur voor interactie binnen het geïntegreerde systeem in de hand. De actoren die zich in het geïntegreerde systeem zijn gaan bewegen, zullen ook steeds meer behoefte gevoelen aan centrale besluitvorming op een daaraan aangepast niveau.

In deel V trekt De Vree zijn conclusies. De toenemende afhankelijkheid tussen mensen en groepen, zowel nationaal als internationaal, leidt tot een integratieproces, dat zich zelf nog verder versterkt. De ontwikkeling van een grotere mate van internationale organisatie en de voortgaande interne versterking van de staat vormen geen tegenstrijdigheid. Zij liggen geheel in elkaars verlegde. Zij kunnen, zeker op korte termijn, met elkaar in conflict komen. Op langere termijn valt te vrezen, dat de internationale tendens op steeds grotere problemen zal stuiten, omdat de 'coördinatie van waarschijnlijk meer verharde, hechter verankerde en verder uiteengegroeide eigen nationale oplossingen moeilijker zal worden'. De neiging en bereidheid iets van de souvereiniteit te offeren wordt er niet groter op.

Met betrekking tot de interne ontwikkeling van de staat rijst de klemmende vraag, of deze zich wel verdraagt met een democratische politieke orde en de daarin verankerde vrijheden en garanties. De noodzaak, mogelijkheid en verleiding tot centrale regeling en manipulatie van het individu door de staat worden groter en de concurrerende machten die daaraan grenzen kunnen stellen, worden ondergraven en uitgehold. Ook ten aanzien van de ontwikkeling van de internationale samenleving is de conclusie niet optimistisch. Regeling, afbakening en definiëring van ondubbelzinnige internationale krachts- en afhankelijkheidsverhoudingen wordt steeds belangrijker en dwingender. Maar de actoren die zich daaraan moeten onderwerpen worden in het algemeen steeds sterker. De vorming van grotere politieke verbanden verloopt mede in een voortdurende machtsstrijd tussen deze actoren. Daarbij is het gebruik van geweld bepaald niet uitgesloten, ondanks de daaraan verbonden offers.

Bovenstaande weergave doet ongetwijfeld tekort aan de soms overweldigende rijkdom aan gedachten vervat in deze ruim 16 pagina's tellende rede, maar vooral ook in de ruim 10 dichtbedrukte pagina's noten. Sommige van deze noten (bv. noot 24) zijn op zich zelf al een bespreking waard. Een aantal noten – en dat is punt van formele kritiek – zijn onmisbaar voor een goed begrip van de oorspronkelijk mondeling voorgedragen tekst. Zo bv. wanneer de probleemstelling wordt uiteengezet en wordt geconstateerd, dat 'de centrale instellingen van de staat overal en in steeds sterkere mate uit(groeien) tot de sterkste partij in de samenleving' (p. 8). Als toehoorder vraagt men zich af of dit wel waar is. Alom hoort men immers de klacht, dat regering en parlement vaak niet veel meer doen dan de overeenstemming registreren van wat machtige pressiegroepen in de nationale samenleving hebben bedisseld. De lezer vindt echter in de bijgaande noot 5 dat met 'centrale instellingen', 'overheid', 'staat' in feite bedoeld is 'gecompliceerde configuraties van politieke processen' en dat waar van versterking van centrale instellingen, overheid en staat wordt gesproken, dit niet anders betekent dan 'dat méér van de in de samenleving aanwezige hulpbronnen, méér menselijke activiteiten en betrekkingen daarbinnen, beheerst en bestuurd gaan worden via die centrale politieke processen en besluitvorming op dat niveau'. De lezer zal wellicht met deze noot tevreden zijn. De recensent blijft zich afvragen of de toenemende versterking van de centrale politieke processen en de besluitvorming op het niveau van de staat wel zo algemeen is als De Vree het voorstelt. Ik kom daar nog

op terug.

Een kritische bespreking van het door De Vree gehanteerde begrippen-apparaat moet ik aan politicologisch geschoolden overlaten. Toch moet mij van het hart dat een zo brede definitie van politieke processen, dat deze mede het vraaggedrag met betrekking tot boterhambeleg binnen een gezin en de reclamecampagnes voor wasmiddelen omvatten (De Vree lijkt daar niet voor terug te schrikken, vgl. noot 9 en 41) de boog van de politicologie wel erg ver spant. Zou het van wijze zelfbeperking getuigen dergelijke (sociale) processen pas dan politiek te noemen indien zij te relateren zijn aan de handhaving of verandering van een bepaalde samenlevingsorde?

De Vree's conceptie van politieke processen werkt verhelderend als verklaring van de mechaniek en de dynamiek van zowel *inter-* als *intra-* nationale politieke integratieprocessen. Het onder één noemer brengen van beide brengt echter noodzakelijkerwijze een hoog abstractieniveau met zich mee. Alleen op dat niveau valt in te stemmen met de stelling dat nationale en internationale politieke stelsels niet principieel verschillen, doch slechts gradueel, 'namelijk in hun capaciteit, of het niveau van politieke integratie dat zij hebben bereikt'. Daalt men af naar een meer concrete vergelijking, bv. tussen een internationale organisatie als de Verenigde Naties en een staat als Nederland, dan zijn er nog wel andere verschillen, ook van meer principiële aard, te ontdekken tussen een systeem van meer dan 140 staten die op vrijwillige basis samenwerken met het oog op het bereiken van bepaalde doelstellingen, en een systeem waarin het leven van meer dan 13 miljoen mensen en van de talloze door hen gevormde groepen zich afspeelt en waarvan het lidmaatschap niet zonder meer kan worden gekozen of opgezegd.

Misschien is dat ook de reden waarom sommige conclusies van De Vree's betoog het onbevredigende gevoel achterlaten, dat ze niet voldoende worden gesteund door zijn voorafgaande uiteenzettingen. Nationale en internationale integratieprocessen komen uit dezelfde soort dynamiek voort.

Maar waarom is het bij alle schaalvergroting en bij alle margeverkleining voor nationaal beleid nu juist toch de staat die zich steeds meer versterkt en die voorsnog zo remmend werkt op de capaciteitsverhoging van grotere politieke verbanden? Alleen maar door het toeval dat de staat ouder is, derhalve in capaciteit voorligt en meer kan profiteren van de eigen dynamiek van het politieke integratieproces? Of is het wellicht zo, dat men bij het trekken van dergelijke conclusies niet ongestraft politieke processen kan abstraheren van de aard van de groepen waarin zij zich voltrekken en van de actoren die daaraan deelnemen? Van de subjectieve kenmerken van zo'n groep, van de daarin geldende waardenstelsels, van de enorme verschillen in perceptie van baten en offers in politieke processen die van verschillen in waardepatronen het gevolg kunnen zijn?

Verschuivingen in waardenstelsels en daarin vervatte prioriteiten binnen zo'n groep kunnen eveneens het integratieproces versnellen, afremmen of misschien zelfs omkeren. De voortgang van het integratieproces in de staat en grotere politieke verbanden is, lijkt mij, dan ook minder vanzelfsprekend dan De Vree veronderstelt. Alleen wanneer men de zojuist genoemde factoren mede in beschouwing neemt, valt het te verklaren, waarom zelfs binnen tot dusverre sterk geïntegreerde staten zich bepaalde desintegratieprocessen voordoen. Men hoeft daarbij slechts te denken aan het toenemend streven naar regionale autonomie of zelfs onafhankelijkheid in Frankrijk en Engeland of aan het op locale of functionele leest geschoeide groepsverzet tegen regelingen van de centrale overheid in

een land als Nederland. Deze verschijnselen roert De Vree echter niet of nauwelijks aan, hoewel hij wel wijst op de impasses waarin de besluitvorming binnen een staat kan geraken. Die verklaart hij dan hoofdzakelijk uit verschuivende krachts- en afhankelijkheidsverhoudingen. Verschuiving in waardepatronen lijkt mij even belangrijk, zo niet belangrijker.

Veel zou nog te zeggen zijn over andere aspecten van deze stimulerende rede. Met deze opmerkingen over het centrale thema wil ik hier echter volstaan.

P. J. G. Kapteyn

Sociaal-wetenschappelijk onderzoek en beleid, rapport van de Verkenningcommissie Sociaal Onderzoek, Nijmegen, 1975, -83 p.

Dit rapport is de neerslag van een onderzoek, verricht door de Verkenningcommissie Sociaal Onderzoek, in opdracht van de Ministers van Sociale Zaken en van Wetenschapsbeleid. De Verkenningcommissie had tot taak een inventarisatie te maken van 'de doelstellingen, het werkterrein, de aard van de werkzaamheden, de opvattingen over de beleidsrelevantie daarvan en de externe relaties van een aantal instellingen, die uit hoofde van hun primaire statutaire doelstellingen of maatschappelijke taak hetzij sociaal-wetenschappelijk onderzoek verrichten op het terrein van de sociale voorzieningen en de maatschappelijke ontwikkelingen, hetzij activiteiten verrichten ter bevordering, coördinatie of financiering van zodanig onderzoek' (p. 7).

Op basis van een schriftelijke enquête onder 280 wetenschappelijke onderzoekers en 121 hoofden van onderzoeksinstellingen alsmede van gesprekken met deskundigen en van een analyse van nota's over onderzoek en onderzoeksbeleid worden, naast een beschrijving van de bestaande situatie, aanbevelingen gedaan met betrekking tot het onderzoek op bovengenoemde terreinen. Met name op de formulering van aanbevelingen ligt het zwaartepunt in dit rapport.

In haar analyse kiest de Verkenningcommissie voor de systeembenadering. Het sociaal-wetenschappelijk onderzoeksterrein wordt gezien als een sociaal systeem van wetenschappelijke onderzoekers met hun onderzoeksdoeleinden en onderzoeksmiddelen. De analyse van dit sociale systeem richt zich op de inputs (d.i. de doeleinden en middelen die het sociale systeem binnenkomen), de outputs (d.i. de productie van de wetenschappelijke kennis), de outcomes (d.i. de positieve en negatieve bijdragen van het sociale systeem aan de formulering en oplossing van maatschappelijke problemen) en op de feedback (d.i. de informatie over wetenschappelijke en maatschappelijke bijdragen van het onderzoek voorzover deze informatie het systeem binnenkomt).

De situatie van het sociaal-wetenschappelijk onderzoek resulteert in de formulering van de aanbevelingen dat:

- er gestreefd moet worden naar een grotere concentratie van onderzoek; dat er overgegaan moet worden tot het oprichten van 'centres of excellence' in de vorm van universitaire instituten binnen een bepaalde wetenschappelijke discipline alsmede in de vorm van para-universitaire 'sectorinstituten' binnen bepaalde beleidssectoren.
- de communicatie tussen onderzoek en beleid bevordert en verbeterd moet worden.

- de coördinatie tussen de disciplines en de sectoren binnen het sociaal-wetenschappelijk onderzoek verbeterd moet worden middels organen voor de planning van onderzoek op diverse niveaus.

- het sociaal-wetenschappelijk onderzoek een groter aandeel in de eerste, tweede en derde geldstroom dient te krijgen.

De conclusies van de Verkenningcommissie is dat de situatie op het terrein van het sociaal onderzoek veel verbetering verdient. Het sociaal onderzoek wordt gekenmerkt door veel kleine projecten met slechts geringe onderlinge coördinatie. Dat laatste vindt vooral zijn oorzaak in het ontbreken van een onderzoeksbeleid. Ook zijn te weinig onderzoeken fundamenteel van aard en van onvoldoende wetenschappelijke kwaliteit. Van veel onderzoeken is tevens relevantie ten aanzien van het te voeren beleid gering. De Verkenningcommissie wil door realisatie van haar aanbevelingen een verbetering in deze situatie tot stand brengen.

Met betrekking tot het onderzoeksverslag van de Verkenningcommissie vallen op twee aspecten kanttekeningen te plaatsen, onderzoekstechnisch en inhoudelijk.

De te ondervragen onderzoekspopulatie is afgebakend tot alle bij het SWIDOC en SISWO geregistreerde projecten. Bepaalde projecten zijn daarbij buiten beschouwing gelaten; o.a. projecten die op het terrein van andere commissies liggen en projecten die uitgevoerd worden aan instellingen waaraan de commissieleden verbonden zijn.

Men kan zich afvragen of de onderzochte groep wel een representatief beeld geeft van de lopende onderzoeksprojecten op het terrein van sociaal onderzoek. Gegeven de onduidelijke richtlijnen voor aanmelding van een project bij genoemde instanties, gegeven het feit dat zeer zeker de door Ministeries en/of ZWO gesubsidieerde (en meestal op beleid gerichte) onderzoeksprojecten zijn aangemeld en individuele projecten, welke op eigen initiatief zijn opgezet, vermoedelijk niet hiertoe behoren en gegeven de vrij lage responsen van het onderzoek (47% van de aangeschreven onderzoekers en 48% van de benaderde hoofden van onderzoeksinstellingen) rijst de vraag in hoeverre het onderzoek representatief is naar bij voorbeeld omvang en duur van het project, naar aard van het onderwerp, naar beleidsgerichtheid en naar soort onderzoeksinstelling. In het rapport wordt hiervan geen melding gemaakt. Tevens verliest de commissie in haar verslaggeving wel eens uit het oog dat het onderzoek zich beperkt heeft tot projecten op het terrein van 'sociale voorzieningen en maatschappelijke ontwikkelingen' en wekt ze de indruk te spreken over het totale veld van sociaal-wetenschappelijk onderzoek. Het rapport bevat weinig concreet cijfermateriaal. Het grootste deel bestaat uit een analyse van de situatie met aanbevelingen zonder illustraties aan de hand van onderzoeksgegevens. De resultaten van de enquête onder de onderzoekers en onder de hoofden van onderzoeksinstellingen worden voor het merendeel aan het einde van het rapport in enkele pagina's vermeld. Met name de informatie verkregen van de hoofden van instellingen komt erg summier naar voren. Door nadrukkelijk het accent te leggen op aanbevelingen voor te voeren onderzoeksbeleid blijft vaak in het ongewisse of deze aanbevelingen gebaseerd zijn op de uitkomsten van het onderzoek of op wenselijkheden van de commissie of op een mengeling daarvan.

De kanttekeningen naar inhoudelijke aspecten zijn zwaarwegender. De gegeven aanbevelingen vallen uiteen in aanbevelingen op het terrein van organisatiestructuur van en financiële middelen voor sociaal-wetenschappelijk onderzoek in Nederland. De Verkenningcommissie pleit ervoor dat met name de (hogere en